

როზეტა გუჯეჯიანი

აღექსი რობაქიძე და სვანეთის ეთნოგრაფიის საკითხები

წელს დიდი ქართველი ეთნოლოგის აღექსი რობაქიძის დაბადებიდან 110 წლისთავია¹. აღექსი რობაქიძის დიდი ღვაწლი წარმოჩენილია ქართველ ეთნოლოგთაგან. აღექსი რობაქიძის დამსხურებას ეძღვნება ვახტანგ შამილაძის, თამაზ ფუტყარაძის, ნუგზარ მგელაძის, სულიკო ბახია-ოქრუაშვილის სტატიები და სხვა არაერთი მეცნიერის ნაშრომი თუ მოგონება

აღექსი რობაქიძის კვლევის თემატიკა და არეალი უაღრესად ფართო და მასშტაბურია. იგი შეისწავლიდა ქართველთა ტრადიციულ სოციალურ ურთიერთობებსა და ინსტიტუტებს, მთის საზოგადოების განვითარების დინამიკას, საცხოვრებელ, თავდაცვით და სამეურნეო ნაგებობებს, მეურნეობის დამხმარე დარგებს – მეფუტკრეობასა და მონადირეობას, ჩრდილოკავკასიელთა განსახლების ტიპოლოგიასა და მორფოლოგიას და ა. შ. ამ ვრცელ ჩამონათვალში მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია სვანეთის ტრადიციული ყოფისა და კულტურის ამსახველი ინფორმაციის ანალიზს.

სვანეთის ყოფა და კულტურა, იქ მიმდინარე სოციო-კულტურული პროცესები ყოველთვის შედიოდა ქართველ

¹მეცნიერის დაბადებიდან 100 წლისთავის აღსანიშნავად ივანე ჯავახიშვილის ეთნოლოგიისა ისტორიის ინსტიტუტის კავკასიის განყოფილებამ გამოსცა „კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული“, ტ. X, თბ., 2007. კრებულის რედაქტორია პროფესორი როლანდ თოფჩიშვილი. კრებულის წინასწიტყვაობაში როლანდ თოფჩიშვილი წარმოაჩენს აღექსი რობაქიძის დამსახურებას ქართველთა და ჩრდილოკავკასიელ ეთნოსთა ეთნოგრაფიული შესწავლის საქმეში. ამავე კრებულში დაბეჭდილია სალომე ბახია-ოქრუაშვილის ვრცელი წერილი მიძღვნილი აღექსი რობაქიძის მეცნიერული მემკვიდრეობისადმი (თოფჩიშვილი, 2007; სალომე ბახია-ოქრუაშვილი 2007).

ეთნოლოგთა კვლევის სფეროში. ამ კუთხით ერთ-ერთი პირველი იყო ალექსი რობაქიძე, რომელმაც სვანეთში შეკრიბა დიდძალი ეთნოგრაფიული მასალა და შემდეგ რამდენიმე მონოგრაფია და სტატია მიუძღვნა სვანეთის ტრადიციული სოციალური და სამეურნეო ყოფის კვლევას.

ალექსი რობაქიძის სვანეთის თემატიკის მონოგრაფიათაგან უდიდესი მნიშვნელობისაა რუსულ ენაზე დაბეჭდილი ნაშრომი „სვანეთის სამეურნეო ყოფის ძირითადი მახასიათებლები“. ნაშრომში შესწავლილია ზემო (როგორც ბალსზემო, ასევე ბალსქვემო) და ქვემო სვანეთის სამეურნეო ყოფის თავისებურებები, ყურადღება გამახვილებულია მიწათმოქმედებისა და მესაქონლეობის განვითარების დინამიკასა და ეტაპებზე, მიწისმფლობელობის ფორმებზე და სხვა. ისტორიულ-შედარებითი მეთოდოლოგიისა და გადმონაშთების თეორიის საფუძველზე გაანალიზებულია საკუთრების ფორმების ჩამოყალიბების ისტორია. ზოგიერთ შემთხვევაში მეცნიერს განსხვავებული მოსაზრებები აქვს და არ ეთანხმება მაგალითად, მიხეილ გეგეშიძისა და სხვათა ნააზრევს, ზოგადად, ქართველ მთიელთა და, კერძოდ, სვანთა განვითარების ისტორიის ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით. მიუხედავად, ამ საკითხთან დაკავშირებული აზრთა სხვადასხვაობისა, ალექსი რობაქიძის ნაშრომი მრავლმხრივ საყურადღებოა და საეტაპო მნიშვნელობისაა მთის საზოგადოების სოციალურ-ეკონომიკური თავისებურებების კვლევის მხრივ (Робакидзе 1990).

ქართული ეთნოლოგიის განვითარებაში დიდი წვლილი მუძღვის რუსუდან ხარაძისა და ალექსი რობაქიძის მონოგრაფიას „სვანეთის სოფელი ძველად“. ეს არის ვრცელი მონოგრაფია, საგულისხმო სტრუქტურითა და უამრავი ეთნოგრაფიული მასალით. ნაშრომი შესრულებულია ისტორიულ-შედარებითი კვლევის მეთოდოლოგიის საფუძველზე. წიგნში წარმონეწილია სვანეთის რამდენიმე სოფლის (ბალსზემო, ბალსქვემო, ქვემო სვანეთში) არქიტექტონიკა: დასახლების ფორმები და განსახლების ტიპოლოგია, აგრეთვე, საგვარეულო ისტორიები (რუჩეგიანე-

ბისა), საკუთრების ფორმები, მეურნეობის ძირითადი მახასიათებლები, ხალხური თვითმართველობის როლი მთიულთა ყოფაში, სასოფლო ცენტრის (სვიფ) სოციალური თუ სულიერი ფუნქცია, განხილულია რამდენიმე ტრადიციული სოაცილური ინსტიტუტის არსი, ამა თუ იმ სოციალური წოდების (მაგალითად, „ვარგ“-ის) დეფინიციადა სხვა (ხარაძე, რობაქიძე 1964).

სვანეთის სოციალური განვითარების შესახებ მსჯელობა გაშლილია ალექსი რობაქიძის რეცენზიებშიც. მაგალითად, ავტორთა კოლექტივის მიერ გამოცემული წიგნების – „სვანეთი I“-სა და „სვანეთი II“-ის – გამოქვეყნების შემდეგ ალექსი რობაქიძემ დაწერა რეცენზია „სვანეთი ძველად და ახლა“ (რობაქიძე 1980). საყურადღებოა ალექსი რობაქიძისა და ბახვა გამყრელიძის რეცენზია დ. ონიანის წიგნზე „სვანეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარება 1850-1921 წლებში“ (რობაქიძე 1977). რასაკვირველია, ორივე რეცენზია შეიცავს ერთგვარი სქემატური მიდგომის ნიშნებს საკვლევი თემისა და არეალისადმი, მაგრამ, ამასთანავე, რეცენზიებში გამოთქმულია ბევრი არგუმენტირებული მოსაზრება, რომლებიც დღესაც არ კარგავენ აქტუალობას.

ალექსი რობაქიძეს ეკუთვნის ერთი შედარებით მცირე მოცულობის, მაგრამ დიდად საყურადღებო სტატია სახელწოდებით „სვანური ქალაქოლის საკითხისათვის“. სტატიაში ბევრი მნიშვნელოვანი მოსაზრებაა გამოთქმული. კვლევის ობიექტი არის ქვემო სვანეთის ერთი კონკრეტული ტოპონიმი „ქალაქოლ“, რომელიც მდებარეობს ზუღარეშთან. მკვლევარი განიხილავს სხვა მსგავს ტოპონიმებსაც, როგორებიც არის: „ქალაქ ზაგარ“, „ნაქალაქე“... ყოველი მათგანი შემონახულია ქვემო სვანეთში. ალექსი რობაქიძე ამ ტერმინებს იკვლევს არა მხოლოდ ეთნოგრაფიული გადმოცემების მიხედვით, არამედ საისტორიო წყაროებისა და არქეოლოგიური მონაცემების ურთიერთშეჯერების საფუძველზე. დასკვნებიც საყურადღებოა. მეცნიერს მიაჩნია, რომ ამ ტოპონიმებში, შესაძლოა, თავს იხენდეს 1503 წლის „ჯაფარიძეთა სასისხლო სი-

გელში“ ჩამოთვლილი გეოგრაფიული ადგილების სოციალური კონტექსტი (რობაქიძე 1962-ბ).

რუსუდან ხარაძისა და ალექსი რობაქიძის თანაავტორობითაა შესრულებული ნაშრომი „სვანური „ლამტყვიარის“ მნიშვნელობის საკითხისათვის“ (ხარაძე, რობაქიძე 1966). სტატაში განხილულია საქართველოს გვიანფეოდალური ხანისათვის დმახასიათებელი ტყვეთა სყიდვის ერთი ლოკალური ვარიანტი: სვანეთის კოშკების დილეგის (ლამტყვიარის) დანიშნულება.

ალექსი რობაქიძემ სიღრმისეულად გამოიკვლია ქართული ტრადიციული მეფუტკრეობის ეთნოგრაფიული ასპექტები. ტრადიციული ქართული მეფუტკრეობის შესწავლის შედეგად ალექსი რობაქიძემ დაასკვნა, რომ კავკასიურ ფუტკარს ახასიათებს შედარებით უწყინარობა, ხორთუმის განსაკუთრებული სიგრძე, არაჩვეულებრივი ნაყოფიერება და გამძლეობა. ამ თვისებათა შორის უმნიშვნელოვანესად ითვლება ხორთუმის სიგრძე, რომლის მიხედვით კავკასიურ ფუტკარს და, პირველ ყოვლისა, მის სვანურ, მეგრულ და აფხაზურ პოპულაციებს, მსოფლიოში პირველი ადგილი უჭირავთ (რობაქიძე 1960: 67), რომ მეფუტკრეობა საქართველოს ტერიტორიაზე გაჩნდა ადრეულ ხანაშივე და მას ჰქონდა როგორც საოჯახო, ასევე, სამრეწველო მნიშვნელობა, რაც დასტურდება არქეოლოგიური მონაცემებითა და წერილობითი წყაროებით. მრავალფეროვანი და საყურადღებო ეთნოგრაფიული მონაცემებით კი მეურნეობის ეს დარგი თვით ბოლო დრომდე მეფუტკრეობის სამივე ფორმით (ტყიური, ნახევრად შინაური, შინაურ-მეფუტკრეობა) დასტურდება საქართველოს ტრადიციულ ყოფაში, მათ შორის, სვანეთშიც (რობაქიძე 1960: 69). უმნიშვნელოვანესია ალექსი რობაქიძის დაკვირვება, რომ მეფუტკრეობის განვითარების სამი ძირითადი და თანამიმდევრული საფეხურის არსებობა ერთ კულტურულ-ეთნიკურ სამყაროში და მისი შინაური ფორმის წარმოქმნა უძველეს ხანაში, მიუთითებს მეურნეობის ამ დარგის ადგილობრივ, ლოკალურ ნიადაგზე აღმოცენებასა და განვითარებაზე (რობაქიძე 1960: 86). მას განხილული აქვს საქართველოს ტრადიციულ ყოფაში სასკეების

მრავალგვარი ფორმები (გეჯა, კოკოზა, ხოკერა, კოდი), მათი კლასიფიკაცია და შედეგი: ინტენსიური მეფუტკრეობის განვითარება (რობაქიძე 1960: 91-95). ალექსი რობაქიძე სვანეთის მეფუტკრეობას მეურნეობის განვითარებულ დამხმარე დარგად მიიჩნევს, როგორც ზემო და ქვემო სვანეთში, ასევე, დაღის ხეობის სვანებშიც. ის სვანეთში მეფუტკრეობის სამივე ტიპს ადასტურებს: ტყიურს, გარდამავალს და შინაურს. ტყიურ ფუტკარს ზამთრობით, ძლიერი ყინვების ან ფუტკრის ყრის პერიოდში აგნებდნენ. ნაპოვნ ხეს ნიშანს დაადებდნენ („დაჯვარავდნენ“, ჯვარს ამოკეუთდნენ) და მას სხვა ვერაფერს მიეკარებოდა. ხეს ფრთხილად მოჭრიდნენ, თოკის დახმარებით ძირს დაუშვებდნენ, ბუდის კვალბაზე გადაჭრილ ხის ღია ბოლოებს ფიცრებს დააკრავდნენ და შინ მარხილით მიიტანდნენ. ფუტკარს ახალ გეჯაში მოათავსებდნენ. გეჯას თელისა და თხმელისგან ამზადებდნენ. გეჯა სვანეთშიც ორნაწილედა. მას ღებ/ღებ ჰქვია (ლატალში ა. რობაქიძემ წახნაგოვანი ექვსკუთხა ღებიც აღწერა). გეჯა მრგვალია. ერთ-ერთ თემში – ლატალში დამოწმდა გეჯის სხვა ფორმაც ე. წ. ბუყუნი-ი. მას ფუტკრის მოსაშენებლად იყენებდნენ. გეჯა ჰორიზონტალურ მდგომარეობაში უღაგით ფიცრებზე საფუტკრეებში (ლაღობა) ან სახლის ერთ ნაწილში (დეფან). სვანეთში პირველ თაფლს მარიამობას იღებენ. სკის საბოლოო გასინჯვა და ფუტკრის სახლში დასმა იცოდნენ გიორგობას (ნოემბერში). თაფლის დაწურვის ასეთი წესი ჰქონდათ: სარაჯს კარდალში ჩაყრიდნენ და ცეცხლზე წამოადუღებდნენ, სანთელს ხელით მოხდიდნენ და მეორე ქვაბში გადაიტანდნენ. თაფლს „ძაბრში“ გაატარებდნენ, რომელსაც მთის ბაღახი – წერქვა ჰქონდა დაფენილი (რობაქიძე 1955-ბ: 86-129). ალექსი რობაქიძეს განხილული აქვს თაფლის ნაწარმის რაობა, დანიშნულება ყოფაში, როგორც გამოყენებითი, ასევე სავაჭრო და საკრალური. გამოვლენილი აქვს, რომ თაფლი და ცვილი გამოიყენებოდა შრომის ანაზღაურებისათვის, სათაენოდ, ჩვეულებითი სამართლის აღსრულების პროცესში (მას იხდიდნენ სისხლის საფასად) და ა. შ. მსჯელობს მეფუტკრეობის პროდუქტის სამკურნალო მიზ-

ნებზეც. ამავე დროს, ყოველი მეფუტკრე, გარკვეულ შესა-
წირავს აძლედა ღვთისმშობლისა და წმ. გიორგის ეკლესი-
ებს. მაგალითად, სვანეთში მეფუტკრე ერთ გეჯათაფლს სწირავდა ღვთისმშობლის ეკლესიებს ყოველ მა-
რიამობას. მეფუტკრისა და ფუტკრის მფარველად მთელ
საქართველოში წმინდა გიორგი ითვლებოდა. სვანური მა-
სალით, ეს ფუნქცია ბაღსხემო სვანეთში, ლენჩაშში აღ-
მართულ წმიდა გიორგის ეკლესიას ეკისრებოდა. ჯგირაბ
ლენჩაშში ყველა ღოცვასა და მიძღვნა-შეწირულებაში იხ-
სენიებოდა. ქვემო სვანეთში ხშირად იხსენიებდნენ ბავა-
რის წმიდა გიორგის საყდარს (რობაქიძე 1951: 26).

ალექსი რობაქიძეს დიდი წვლილი მიუძღვის ქართუ-
ლი მონადირეობის ტარდიციების შესწავლის საქმეში,
მართალია, მან კონკრეტულად გურიისა და რაჭის მონა-
დირეობის ფორმები შეისწავლა, მაგრამ გაანალიზა სვა-
ნეთის ეთნოგრაფიულ მასალაც და გამოთქვა ფრიად სა-
ყურადღებო მოსაზრებები (რობაქიძე 1941; რობაქიძე 1949).

ალექსი რობაქიძეს შესწავლილი აქვს ქართული
ხალხური ცოდნა ფიზიკური აღზრდის თაობაზე (თამაშო-
ბანი და ვარჯიშობანი) და განიხილავს სვანურ გამოცდი-
ლებასაც (რობაქიძე 1955-ა).

ალექსი რობაქიძეს, როგორც კავკასიოლოგს, აქვს
სიღრმისეული ნაშრომები ბალყარელთა ტრადიციული
ყოფის, დასახლების ტიპისა და სამეურნო ყოფის შესახებ
და ეს მასალა შედარებული არის სვანეთის ტრადიციულ
ყოფასთან (რობაქიძე 1960; რობაქიძე 1963, რობაქიძე 1964).

ამავე დროს, ალექსი რობაქიძემ დიდი ამაგი დასდო
დეკანოზ ბესარიონ ნიჟარაძის სახელის უკვდავყოფას, მი-
სი სტატიების შეკრებისა და მონოგრაფიად გამოცემის
საქმეს. ალექსი რობაქიძე არის რედაქტორი და წინასიტყ-
ვაობის ავტორი ბესარიონ ნიჟარაძის ორტომეულისა „ის-
ტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები“ (ნიჟარაძე 1962; ნი-
ჟარაძე 1964).

ბუნებრივია, ალექსი რობაქიძის სამეცნიერო მემკვიდ-
რეობა დღესაც აქტუალურია და მნიშვნელოვანი. ამავდარ-
ი მეცნიერის სახელი და მის მიერ დაუნჯებული ეთნოგ-
რაფიული მემკვიდრეობა მონაცემთა მდიდარი ბაზაა ქა-

როული ტრადიციული კულტურით დიანტერესებული მკვლევარებისათვის.

დამოწმებული ლიტერატურა

სალომე ბახია-ოქრუაშვილი 2007 – ალექსი რობაქიძე – 100 – კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული, X, თბ., 2007.

თოფჩიშვილი, 2007 – რედაქტორისგან, – კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული, X, თბ., 2007.

ნიჟარაძე 1962 – ბესარიონ ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, ტ., I, თბ., 1962.

ნიჟარაძე 1964 – ბესარიონ ნიჟარაძე, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, ტ., II, თბ., 1964.

რობაქიძე 1960 – ალ. რობაქიძე, დასახლების ფორმები ბალყარეთში, I, დასახლების ტოპოგრაფია, – კრებული „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფისათვის“, ტომი, XI, თბ., 1960.

რობაქიძე 1963 – ალ. რობაქიძე, დასახლების ფორმები ბალყარეთში, II, დასახლების მორფოლოგია, – კრებული „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფისათვის“, ტომი XII–XIII, თბ., 1963.

რობაქიძე 1964 – ალ. რობაქიძე, დასახლების ფორმა ბალყარეთში, – კავკასიის ეთნოგრაფიული კრებული, ტომი I, თბ., 1964.

რობაქიძე 1941 – ალ. რობაქიძე, კოლექტიური ნადირობის გადმონაშთები რაჭაში, თბ., 1941.

რობაქიძე 1951 – ალ. რობაქიძე, მეფუტკრეობა გურიაში, მსე, V, თბ., 1951.

რობაქიძე 1953 – ალ. რობაქიძე, მეფუტკრეობა კახეთში, მსე, VI, თბ., 1953.

რობაქიძე 1955-ბ – ალ. რობაქიძე, მეფუტკრეობა სვანეთში, მსე, VII, თბ., 1955.

რობაქიძე 1960 – ალ. რობაქიძე, მეფუტკრეობის ისტორიისათვის, თბ., 1960.

რობაქიძე 1949 – აღ. რობაქიძე, მიმინოთი ნადირობა გურიაში, მიმომხილველი, I, თბ., 1949.

რობაქიძე 1980 – აღ. რობაქიძე, ბ. გამყრელიძე, სვანეთში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების თავისებურებათა საკითხისათვის, – მაცნე, №1, თბ., 1977.

რობაქიძე 1977 – აღ. რობაქიძე, სვანეთი ძველად და ახლა, რეცენზია „სვანეთი“-ს I და II ნაკვეთის გამოქვეყნების გამო, – მაცნე, №1, თბ., 1980.

რობაქიძე 1962 – აღ. რობაქიძე, სვანური ქალაქოლ-ის საკითხისათვის, საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, №3, თბ., 1962.

რობაქიძე 1955-ა – აღ. რობაქიძე, ქართული ხალხური სპორტის შესახებ, თბ., 1955.

ხარაძე, რობაქიძე, 1964 – რ. ხარაძე, აღ., რობაქიძე, სვანეთის სოფელი ძველად, თბ., 1964.

ხარაძე, რობაქიძე 1966 – რ. ხარაძე, აღ., რობაქიძე, სვანური „ლამტყვიარის“ მნიშვნელობის საკითხისათვის“ – კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები, თბ., 1966.

Робакидзе 1990 – А. Робакидзе, Основные черты хозяйственного быта сванов, Тб. 1990.

В. Шамиладзе, Н.Мгеладзе, А. И. Робакидзе и грузинское кавказоведение (к 100-летию со дня рождения), «Археология, этнология, фолклористика Кавказа (новейшие археологические и этнографические исследования на Кавказе)», Махачкала, 2007.